

DİVAN EDEBİYATINDA GÜLMECE VE YERĞİ

(hezl ve hecv)

ACÂH SIRRI LEVEND

Gülmece ve yergi, edebiyat türleri arasında, başarılması ayrı koşullara bağlı, ayrı nitelik taşıyan ince bir sanattır. Her şeyden önce, gülmece yazarı, çevresine alaycı bir açıdan bakacak karakterde olmalı, karşılaştığı olaylarda ilişilecek sivri ve çukur noktalar bulan anlayış keskinliğine, kavrayış üstünlüğüne sahip bulunmalı, yakaladıklarını ustaca anlatabilmelidir. İçtenlik ve sanat kaygısı, onda aranacak başlıca nitelikler arasındadır.

Bu özellikleri dolaysıyla ki, bir güldürü ve yerme şairinin küçük bir kıt'ası, yoğunlaştırılmış özlü anlamı, sert ve keskin deyişiyle, sayfaların anlatamayacağı oranda etki yapar.

Gülmece ve yergi, "nükte, kinaye ve telmih" e dayanır. Abartma esastır. "Benzetme, istiare, mecaz, cinas, tevriye" gibi edebî sanatlardan bol bol yararlanır.

Gülmece ile yergi arasında, nicelikten çok nitelik ayırımı vardır. Gülmece de amaç, şaka ve alaydır. Yazar, ya kişileri ele alır, ya da olaylar üzerinde durur. Şaka, okuyanda gülümseme yaratır. Dokunur, ama incitmez; zaman zaman iğneler, ama yaralayıp acıtmaz. Okuyucunun göremeyeceği sivri noktaları belirterek bir çeşit tez anlayış oyunu yapar. Ama şaka olduğu için kimseyi kızdırmaz. Eskilerin "nezahet" deyimini ile belirttikleri ahlâk temizliği, gülmece de aranan başlıca niteliktir.

Gülmece, gerçek ve mantık dışı, uydurulmuş asılsız bir hikâye olabilir. Parlak bir espiri bunda başarıyı sağlar ve insan belleğinde bu özelliğiyle yer eder. Gülmecenin, nedenli dokunaklı olursa olsun, hoşgörü ile karşılanması, kötüye alınmaması gerekir.

Yergi, bu sınırları aşar; başka nitelikte görülür. Daha çok kişileri amaç tutan yergide, deyiş sertleşip kesinleşir. Yalnız dokunmakla kalmaz, yerine göre tırmalar, yaralar; sataşır, saldırır. Sertliği ve acılığı oranında kırar, sövmeye dek varır. Ancak sövmeye bile bir incelik bulunabilir.

Yergi, derece derece, ele aldığı kişiyi küçültür; onur kırıcı olur; namusa dokunur; aile arasında okunmayacak kadar açık saçık (müstehten) görünür. Bu nitelikleriyle suç sayılır.

Toplumun seviyesi, yazardan çok, okuyucuların bu gibi yazıları karşılamadaki davranışlarıyla belli olur. Eser karşısında okuyucunun durumu değişiktir. Birini utandıran bir yazı, ötekinin hoşuna gider. Ölçü, genel kültürdür; edebiyat ve sanat çevrelerinin yargısıdır. Yazarın kullandığı kelimeler ve deyiş, sanat çevrelerinde tiksinti yaratıyorsa, o yazı açık saçık (müstehten) damgasını yer.

Yasaların açık bulduğu kaba yergilerin bir çoğu, sanat bakımından pekâlâ savunulabilir. Açık görülen cümlelerdeki kelimeler ve deyiş, eğer sanat bakımından zorunlu görülüyorsa, sanatçı yasa çerçevesini aşmış sayılmaz. Sanatçının, cinsel duyguları körüklemek için bu yola sapmamış olması da, onu koğuşturmadan kurtaracak nedenlerdendir.

Yasanın ve mantığın yasakladığı öyle eserler de vardır ki, ilk okunuşta tiksinti uyandırdığı halde, anlatıştaki ustahğından ötürü, insan beğenmese bile, sanatça değerlendirmekten kendini alamaz.

Bu konuda bireyle toplum, her zaman aynı tepkiyi duymayabilir. Bireyi rahatsız eden bir eser, toplumca yadırganmayabilir. Bundan başka, bireyin iki yüzlü olması, ya da içtenlikle davranması da, yargı üzerinde etki yapar. Öyleleri olur ki, beğendiği ve yalnız kaldığı zamanlarda hoşlanarak tekrarladığı kaba bir yergiyi, başkaları yanında mahkûm etmekten kaçınmaz. Bu gibi hallerde yargıya etken olan toplumsal ve eğitimsel kaygılardır.

Resim, karikatür, film gibi öteki sanat eserlerinin de, açık saçık diye suçlandırıldığı çok görülmüştür. Ama bunlarla edebiyat arasında ayırım vardır. Çıplak kanın resimleri ötedenberi yapılagelmiş ve hiç ayıplanmamıştır. Çünkü ressam sanattan başka hiçbir kaygı beslememiş, şehvet duygularını kabartmak gibi bir düşünceye kapılmamıştır. Ama sanat değeri taşımayan çıplak bir kadın resmi, hiç bir zaman beğeni ile karşılanmaz. Edebî eserde de, çıplak kadın tasviri sanat kaygısıyla yapılmışsa, ustahğından ötürü beğenilmiş, eğer böyle bir kaygı taşııyorsa, yadırganmıştır.

Ama bir çiftin, gizli kalması gereken herhangi bir davranışını belirten resim, nedenli sanat kaygısını taşırsa taşırsın, çirkin görüldüğü ve tiksinti uyandırdığı halde, edebiyatta böyle bir durumun tasviri, tiksinti değil, belki hayranlık bile uyandırabilir. Çünkü resim, durumu olduğu gibi karşımızda canlandırdığı halde, edebiyattaki tasvir, sanatçının kelimeleri iyi seçerek

anlatışta gösterdiği ustalikle perdelenmiştir. Eski mesnevîlerde buna çok rastlanır. Küçük bir örnek:

Tolaşdı birbirine serv ü sünbül
 Hicâb olamadı pîrâhen-i gül
 Tutardı Şâh bir nârenc-i zerrîn
 Mücevvef lik müşk ü 'anber-âkîn
 Koyup nârenci aldı nâr-ı pistân
 Ki oldur mîve-i şîrîn-i bustân
 Şikâr ü şayda meylitdikçe şeh-bâz
 Biraz itdi kebüter şîve vü nâz
 Çün ol âhû-yı Çîn râmoldı şîre
 El urdı nâfe-i müşkîn-harîre
 Açup mercânile dürc-i güher ol
 Deler elmâsile lülû-yi ter ol
 Kilid-i la'l açardı kûfl-i sîmîn
 Olur ol sîm-i dürc-i gevher-âkîn
 Şaçup ebr-i tenâsül dâne-i dür
 Olur dür-dânededen sîmîn şadef pür
 Harîm-i gül-şene şan revzen itdi
 Nihâl-i bâğ-ı câmı süsen itdi
 Şurâhîden çû doldı câm-ı gül-gün
 Şaçıldı kaçre kaçre cur'a-i hûn

Celilî, *Husrev ü Şirin*¹

Film bu bakımdan daha canlı bir örnektir. Edebî bir romanda sanatçının ustaca işlediği bir tasvir, filmde deyiş özelliği ortadan kalkacağı için, salt davranış olarak perdede canlanır ve kötü etki yapar.

*
* *

Eski edebiyatımızda latife, hezl, müzah, mutâyebe, mülâtafa, hecv, ta'riz, tehzil, şathıyyat terimleri yer alır (bu sonuncusu tasavvuf terimlerin-

¹ Bu eser için bkz. Agâh Sırrı Levend, *Celilî'nin Husrev ü Şirin'i*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1965, ayrı basım.

dendir). Bunlardan Latife'yi şaka, hezl ile müzah'ı gülmece ve alay, mutâyebe ile mülâtafa'yı şakalaşma, hecv'i yergi, ta'riz'i sataşma ve taşlama, tehzil'i alaya alma, gülünç hale getirme, şathıyyat'ı da saçma sözler ile karşılayabiliriz. Yine eskiden kullanılan "zem, şetm, kadh" gibi kelimeler de vardır ki, bunlardan zem, yerme ve kınama, ötekiler de sövme ile karşılanabilir.

Divan edebiyatında müzah, sayıları pek de çok olmayan değerli eserleri bir yana bırakırsak, gülmece ve alay değil, rahatsız edici kaba bir taşlama ve sataşmadır. Hecv ise ustaca yapılmış çok güzel örnekleri bulunmakla birlikte, çoğunlukla yerme değil, saldırma, ağız dolusu sövmedir. Bu yolda hiçbir ölçü ve sınır tanınmaz. Sövme ne denli ağır olursa, hecv o oranda etkili sayılır. Birçok usta şairler, kalemlerini bu çirkefe bulaştırmaktan çekinmemişlerdir. Nef'i nin, babasını yerme ile başlayan *Siham-ı Kaza'sı*, Bahaî-i Küfrî, Havaî, Tiflî, Tarzî, Tırsî ve Sururî'nin divanları, açık saçık (müstehcen) manzumelerle doludur. Öyle ki bunların en hafifi yüz kızarmadan okunmaz.

Hepsi de din adamı kılığını taşıyan ve ağır başlı olması gereken bu sarıklı cübbeli, bıyıklı sakallı, evli barklı, çoğu yüksek aşamalara ulaşmış kişilerin, bugün bir tulumbacının bile çekinmeden söyleyemeyeceği bu "müstehcen" sözleri, nasıl olup da kalemlerinin ucuna getirebildiklerine şaşmamak elde değildir. Öyle kıt'alar vardır ki, dört mısra içinde bütün bir ailenin şerefi ve namusu ayaklar altına alınmıştır. Bu küfürden ana, avrat, oğul ve kızıdan hiç biri kurtulamamıştır. Üstelik küfreden, küfredilenin meslek arkadaşısıdır.

Bunun nedenini toplum hayatının kısırlığında ve özelliğinde aramak gerekir. Toplumda kadının yeri olmaması, erkekleri zevklerinde ve eğlencelerinde yalnız ve başbaşa bırakmış, kendi aralarında toplanıp şakalaşan erkekler, yanlarında çekinebilecekleri kadın olmadığı için, kaba saba konuşmayı, karşılıklı sataşmayı, bu yolda yazılanları okumayı görenek haline getirmişlerdir. Kadınlara, okuyup yazma bilmedikleri için, bunları görüp okuyacak durumda değillerdir. Aşık Çl., *Tezkire'sinde* şairleri anlatırken, arasıra özel hayatlarına da değinerek, aralarında geçen "latife" leri anlatır. Bunların arasında çok ilginç olanları vardır.

Bundan başka, eski toplum hayatının iç yüzünü açıklayan eserler de eksik değildir. Gazalî'nin Beşiktaş'da yaptırdığı hamamın, burada büyüklerin de katıldığı gizli âlemlerin artık saklanamaz hale gelen dedikoduları yüzünden bir gecede yıktırıldığını biliyoruz. Hamam sahibinin *Dâfiu'l-Gumûm ve Râfiu'l-Hümûm* adlı kitabı da elimizdedir. Bu gibi eserlerin çoğu

padişahlara, vezirlere sunulmuştur. Böyle olduğu halde, şairler en çirkin ve açık saçık hikâyelere eserlerinde yer vermekten çekinmemişlerdir.

Bu yolda kaleme alınan eserler, kaside, gazel, mesnevî, kıt'a gibi türlü biçimlerde yazıldığı gibi, fıkra, hikâyeye, mektup olarak da kaleme alınmıştır. Mektupların "nâme" adı altında manzum olanları da vardır. Arzuhaller ve münazaralar manzum ve mensur da olabilir. Gülmece ve yergiler, amaç, konu ve kapsam bakımından şu üç bölüme ayrılabilir:

- 1- İncitmeyen gülmece ve alay,
- 2- Mutâyebe ve mülâtafa adı altında şakalaşma,
- 3- Kaba şaka, sataşma ve taşlama,
- 4- İğrenc yerme ve sövme.

Bunları, hele son ikisini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak kolay değildir.

İncitmeden güldüren eserler arasında şunlar sayılabilir:

Şeyhî (Ö.H. 832=M. 1428), *Har-name*² (manzum); Gazalî Mehmet Deli Birader (Ö.H. 942=M. 1535), *Cer-name*³ (manzum); Deli Lutfi (XV. yüzyıl), *Mizahî Risale*⁴ ve *Münâzarat*⁵ (Uslu ile Eşek arasında, mensur); Fütuhî (XVI. yüzyıl), *Pire Manzumesi*⁶; Zatî (Ö.H. 953=M. 1546/47), Gazalî, Câmî (XVI. yüzyıl), Sâni (XVI. yüzyıl), Sâi (XVI. yüzyıl), karşılıklı olarak gönderdikleri manzum *mizahî Mektuplar*⁷; Lâmiî Çl. (Ö.H. 938=M. 1531), *Nefsü'l-Emr-name*⁸ (mensur); Niksarî-zade Mehmet (Ö.H.1025=M. 1616), *Nefsü'l-Emr-name*⁹ (mensur); yazarı bilinmeyen, *Menakıb-ı Sultan Murat*¹⁰ (manzum, IV. Murat zamanında geçen bir hikâyeye-i garibe); Nabî (Ö.H.

² *Har-name*, Şeyhî'nin divanında. *Şeyhî Divanı*, İst. 1942, TDK yayını.

³ *Cer-name*, Bendeki mecmua içinde (basılmış parçaların hepsi eksiktir).

⁴ *Mizahî Risale*, bkz. Fuat Köprülü, *Hayat* dergisi, sayı 100.

⁵ *Münâzarat* (aynı yazı), O. Reşer, *Orientalistich Miscellen*, II, 1926, s. 40-43.

⁶ *Pire Manzumesi*, bkz. Ali Canip Yöntem, "Enisü'l-Guzat", *Hayat* dergisi, 1927, sayı 39.

⁷ *Mektuplar* (hepsi bir mecmua içinde, Kitapçı Raif Yelkenci'de ve dağınık mecmualarda).

⁸ *Nefsü'l-Emr-name*, Millet Ktp., Emiri, manzum, No: 665 (mecmua içinde, yk. 56 b-57 b).

⁹ *Nefsü'l-Emr-name*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, Hadis Kitapları, No. 390 (mecmua içinde, yk. 117 a-120 a, (bu eser için bkz. *Millî Tetebbular* Mec. 1331, c. I, sayı 3, s. 571-576.

¹⁰ *Menakıb-ı Sultan Murat*, İst. Üniver. Ktp, Ty, No. 554, yk. 63 b-73 a.

1124=M. 1712), *Mektup*¹¹ (Arz-ı Rum'da mühr-ken Musus'a); Firakî Dede (Ö.H. 1155=M. 1742), *Sek-name*¹² (mensur); Tiflî (XVII. yüzyıl), *Sansar Mustafa*¹³ (Sultan Murat ile Tiflî hikâyesi); yazarı bilinmeyen (XVII. yüzyıl), *Hikâye-i Hoca Sait*¹⁴ (mensur); Tokatlı Ebubekir Kânî (Ö.H. 1206=M. 1791), *Hirre-name*¹⁵ (mensur); *Mektuplar*¹⁶ (yeğen Mehmet Paşaya ve başkalarına, mensur); *Hacı Râtib* (XIX. yüzyıl), *İnek Kasidesi*¹⁷; Diyarbakırlı Talip Mustafa (Ö.H. 1289=M. 1872), *Kaside*¹⁸ (Bazirgan Kamanto hakkında); yazarı bilinmeyen, *Narh-name-i Dilberan*¹⁹; yazarı bilinmeyen, *Hikâyet-i Sultan Selim*²⁰ (manzum); yazarı bilinmeyen, *Tuhfetü'l-Mecanin*²¹ (mensur); yazarı bilinmeyen, *Kuşların muhakemesi*²² (mensur); Vahyî Mehmet, Balat Şeyhizade (Ö.H. 1130=M. 1717), *Mektup*²³ (kuş adları ve kuşbaz terimleriyle yazılı, Bağdat valisi Ali Rıza Paşaya sunulmuştur); Kadı Mehmet Abdülbaki Hıfzı (XVIII. yüzyıl), *Mizahî Mektuplar*²⁴ (mensur).

Kaba şaka, sataşma, taşlama, kınama, iğrenç yerme ve sövme olarak yazılan eserlerden şunlar gösterilebilir:

Cafer Çl. (Ö.H. 920=M. 1514), *Küs-name*²⁵; Gazalî Deli Birader (Ö.H. 942=M. 1535), *Dâfiu'l-Gumûm ve Râfiu'l-Hümûm*²⁶; Nihalî Cafer Çl. (Ö.H. 949=M. 1543), *Hecv ve Hezliyyat*²⁷; İshak Çl. (Ö.H. 944=M. 1337), *Hecv ve Hezliyyat*²⁸; Veysî (1037=M. 1627), *Hecviyye*²⁹ (manzum, Farsça, Şehnameci

¹¹ *Mektup*, Millet Ktp., Emirî, mecmua, No. 663.

¹² *Sek-name*, Millet Ktp., Emirî, manzum, No. 665 (mecmua içinde, bk. 64 b-66 b. baştan 3-4 satır, aynı mecmua içinde bulunan Lamiî'nin *Nefsü'l-Emr-name*'sinin ilk satırlarının aynı).

¹³ *Sansar Mustafa*, İst. Ünver. Ktp., Ty, No. 250/2.

¹⁴ *Hikâyet-i Hoca Sait*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 250/1.

¹⁵ *Hirre-name*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 1240 ve Ebüzziya Tefvik, *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, İst. 1302.

¹⁶ *Mektuplar*, (bk., aynı eser).

¹⁷ *İnek Kasidesi*, basılmıştır.

¹⁸ *Kaside*, (OSM, c. 2, s. 300).

¹⁹ *Narh-name-i Dilberan*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 1532, bk. 30 a- 31 a.

²⁰ *Hikâyet-i Sultan Selim*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 1538.

²¹ *Tuhfetü'l-Mecanin*, bir nüshası bende.

²² *Kuşların muhakemesi*, bir nüshası bende.

²³ *Mektup*, Çaylak Tefvik'in *Nevâdirü'z-Zürefa* adlı eserinde vardır.

²⁴ *Mektuplar*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 3127.

²⁵ *Küs-name*, Aşık Çl. ye göre, ve hezilde *Küs-name* adlı bir namesi bardur.

²⁶ *Dâfiu'l-Gumûm*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 3629.

²⁷ *Hecv ve Hezliyyat*, Aşık Çl. de Hezliyyat'ından örnekler vardır. Ayrıca bk. Fuat Köp-rülü, *Yeni Mecma* 1928, sayı 62.

²⁸ *Hecv ve Hezliyyat*, Aşık Çl. de Hezliyyat'ından örnekler vardır.

²⁹ *Hecviyye*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 2309.

Lokman ağzından); Niksarîzade Mehmed (Ö.H. 1025=M. 1616), *Hezliyyat*³⁰; Nef'î (Ö.H. 1046=M. 1636), *Sihâm-ı Kazâ*³¹, Nev'izade Atâî (Ö.H. 1045=M. 1635-36); *Hezliyyat*³²; Fehim-i Kadim (Ö.H. 1058=M. 1648), *Sehr-engiz*³³ (müstebcen); Eskizagrâlı Tarzî Mehmet (Ö.H. 1073=M. 1662), *Vasiyyet-name*³⁴ (tıfli ağzından, manzum) ve *Zille-bame*³⁵ (mensur); Bahaî-i Küfrî (Ö.H. 1071=M. 1660), *Hezliyyat*³⁶ (manzum) ve *Ahkâm-ı Külliye Sene 1056*³⁷ (mensur); Güftî Ali (Ö.H. 1088=M. 1677), *Teşrifatu'ş-Şuara*³⁸ (manzum, şairler tezkiresi müstebcen) ve bu nüsha içindeki *Efsane* ile *Hikâyet-i Germâbe ve Muamele-i Dellak ve Acem-i Seyyah* başlıklı manzum müstebcen hikâyeler; Havaî, Rahmî Kuburîzade Abdurrahman (Ö.H. 1127=M. 1715), *Hezliyyat*³⁹; Osmanzade Taip (Ö.H. 1136=M. 1723), *Hecv ve Hezliyyat*⁴⁰; Tırsî İbrahim (Ö.H. 1140=M. 1727), *Hezliyyat*⁴¹; Tokatlı Ebubekir Kânî (Ö.H. 1206=M. 1791), *Letaif ve Hezliyyat*⁴²; Sururî (Ö.H. 1227=M. 1812), *Hezliyyat*⁴³; Kâmî (XVIII. yüzyıl), *Şerh-i Hecviyyat-ı Mü'min Şahî*⁴⁴; (Şah Abbas'ın sertabibi Şifaî'nin Mü'min Han hakkında yazdığı *Nüh Bend*'in şerhi); Süleyman Faik Ef. (Ö.H. 1253=M. 1837), *Hecv ve Hezl*⁴⁵; Bayburtlu Zihni (Ö.H. 1275=M. 1858 aş.y.), *Hecv ve Hezl*⁴⁶ (*Sergüzeşt-name*'si içinde); Abdülhalim Galip Paşa (Ö.H.

³⁰ *Hezliyyat*, Atâî'nin *Şekayık Z.* ine göre: "makalat ve münazaratı ve ba'z-ı ulema-i asr hakkında Etrak lisanı üzre deyişatı vardır. Bâhusus rengin kıtaları ve nemkin hezliyyatı halk içinde meşhur ve cönklerde mastur...".

³¹ *Sihâm-ı Kazâ*, Millet Ktp., Emiri, manzum. No. 1097.

³² *Hezliyyat*, İst. Üniver. Ktp., Ty., No. 319 (hamsesi içinde), başka hamse nüshaları içinde de vardır).

³³ *Sehr-engiz*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 2932 (divanı içinde, yk. 60 a-64 b).

³⁴ *Vasiyyet-name*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 3005; İnkîâp Müzesi Ktp., M. Cevdat, No. K. 92; Nuruosmaniye Ktp., No. 4967.

³⁵ *Zille-name*, Nuruosmaniye Ktp., No. 4967.

³⁶ *Hezliyyat*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 3005; bir nüshası bende.

³⁷ *Ahkâm-ı Külliye*, mecmua içinde, kitapçı Raif Yelkenci'de.

³⁸ *Teşrifatu'ş-Şura*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 1533, 9619; Millet Ktp., Emiri, manzum No. 1324.

³⁹ *Hezliyyat*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 2816, 3298, 3444; bir nüshası bende.

⁴⁰ *Hecv ve Hezliyyat*, mecmualarda geçer. Sakıp hakkında manzum bir hicviyesi bendeki mecmuaların birinde (ayrıca bkz., Ali Canip Yöntem *Türkiyat Mecmuası* 1928, c. 2, s. 103-129.

⁴¹ *Hezliyyat*, bendeki yazmalar arasında.

⁴² *Letaif ve Hezliyyat*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 3027, 5604; bendeki yazmalar arasında.

⁴³ *Hezliyyat*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 1597, 3005; basılmıştır.

⁴⁴ *Şerh-i Hecviyyat*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 957, 3432 (yk. 117 b- 122 b), Süleymaniye Ktp., Hafit Ef. No. 315.

⁴⁵ *Hecv ve Hezl*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 2660, 3472, 4100, 9577.

⁴⁶ *Hecv ve Hezl*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 9601, *Sergüzeşt-name*'si içinde.

1293=M. 1876), *Mutâyebat-ı Türkiyye*⁴⁷ (Kastomonu ağzıyla, manzum); yazarı bilinmeyen *Kitab-ı Berreşan maa Bekriyan-ı Gâlibü's-Sürur ve Dâfiu'l-Humâm*⁴⁸.

Divan şairleri arasında bu yolda eserler kaleme almış daha başkaları da vardır. Gerek bunların, gerek yukarıda adı geçen şairlerin çeşitli yazılarına mecmualarda rastlanır⁴⁹.

Gülmece ve yergi Tanzimattan sonra Ziya Paşa'nın *Zafer-name ve Şerhi*⁵⁰, Âli Beyin *Lehçetü'l-Hakayık*⁵¹ adlı eserleriyle asıl yolunu bulur. 1869'da ilk gülmece dergisi olarak çıkan *Diyojen* ile daha sonraları çıkan *Çıngıraklı Tatar, Hayal, Latife, Şaka, Kahkaha, Meddah, Geveze, Çaylak* gibi gülmece dergileri bu türün gelişmesine hizmet eder. Bu devirde gülmece ve yergide eski çığırı izleyenler arasında şair Kâzım Paşa ile Eşref'i kaydedebiliriz.

Meşrutiyet devrinde de sayısız dergilerle bu tür haylı genişler ve birçok gülmece yazarı yetişir. Bunlar arasında Halil Nihat Boztepe, Fazıl Ahmet Aytaç ve Refik Halit Karay'ı, Cumhuriyet devrinde de Aziz Nesin'i usta birer sanatçı olarak anmak gerekir.

FIKRALAR ve LATİFELER

Birer nükteye dayanan fıkralar ve latifeler (şakalar) anlatım bakımından hikâyeye, gülünçlük yönünden de gülmece karakteri taşır. Bu özelliğiyle her iki tür arasında yer alır. Fıkralarla latifeler, ya büyüklerden birinin hayatını ve karakterini canlandırır; ya topluluklardan birinin özelliklerini yansıtır; ya da hiç bir kişiye değinmeden insanoğlunun acınacak, gülünecek ruh halini, telâşlı durumunu belirtmiş olur.

Bunlar türlü konudaki eserlerin içinde yer aldığı gibi, *Letâyif, Letâyif-name* ya da başka adlar altında toplanır. Nasrettin Hoca, Bektaşî, Bekri Mustafa

⁴⁷ *Mutâyebat-ı Türkiyye*, basılmıştır (yeri ve tarihi yok), 55 s.

⁴⁸ *Kitab-ı Berreşan*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 1854.

⁴⁹ Bu mecmualardan birkaçı: İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 837, 3127, 3298, 9612, 996 (gülmece yollu türkü ve şarkı mecmuası), 1854 (tiryaki ve sarhoş hikâyeleri), 2578 (*Letaif-name-i Azmî*), 2777 (*Hadika-i Letaif*), 1371 (*Letaif-i Esnaf*), 1318/3, 3234 (yk. 114-115), 3279 (yk. 79-98), 3347; Millet Ktp., Emirî, manzum, No. 558, 767.

⁵⁰ *Zafer-name ve Şerhi*, basılmıştır.

⁵¹ *Lehçetü'l-Hakayık*, Mısır 1897.

fıkraları, bunların en tanınmış olanlarıdır. Başlıca fıkraları ve Latifeleri toplayan eserler:

Bursalı Cinanî (H. 1004=M.1595), *Bedâiyü'l-Âsâr*⁵² (Latifeler ve hikâyeler, III, Murat'ın emriyle); Husam Şahrâviyu'l-Gülûgî (XVI. yüzyıl), *Har-name*⁵³ (eşekler hakkında fıkralar, Kanunî adına); yazarı bilinmeyen, *Raz-name*⁵⁴ (tanınmış kimseler hakkında tefe'üle dayanan hikâyeler fıkralar, *Kur'an*'dan, *Mesnevî*'den, Camî ve Hâfız divanlarından ve daha başka kitaplardan tefe'ül); Zâti (XVI. yüzyıl), *Letâif*⁵⁵; Lâmiî (Ö. H. 938=M. 1531), *Letâif*⁵⁶; Münecimbaşı Derviş Ahmed Dede (Ö. H. 113=M. 1701), *Letâif-name*⁵⁷ (Ubeyd-i Zâkânî'nin *Dil-güşa* adlı eserinden çeviri); Bahrî, *Mutâyebat*⁵⁸ (manzum ve mensur); Azmî, *Letâif-name*⁵⁹

Bunlardan başka daha sonraki zamanlarda toplanıp türlü adlar altında basılan hayli eserler de vardır.

Eski devirlerde, fıkraları ve hicivleriyle ün kazandıkları halde sonradan unutulup gitmiş, kimisi “zarif ve nükteden”, kimisi “zebandıraz ve küfürhaz” birçok kişiler yaşamıştır⁶⁰. Kitaphıklarımızda türlü *Letâif* mecmuaları vardır⁶¹.

Bu inceleme, yakında basılacak olan *Türk Edebiyatı Tarihi*'mizin giriş cildinde “Edebiyat Tarihçisi Gözüyle Edebî Eserlerimiz” bölümünün bir parçasıdır.

⁵² *Bedâiyü'l-Asâr*, Atâî'nin *Şakayık Zeyl*inde geçer, s. 395.

⁵³ *Her-name*, Elmalı Halk Ktp., No. 2890 (Ahmet Ateş, TDED, 1948, c. II, s. 3-4; Adnan Erzi, *Bellekten*, 1949, c. XIII, sayı 49.

⁵⁴ *Râz-name*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 493.

⁵⁵ *Letâif*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail No. 443, (yk. 245 b-362 a); Ankara Genel Ktp., No. 528/3.

⁵⁶ *Letâif*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 762, 3814, 7622.

⁵⁷ *Letâif-name*, Bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

⁵⁸ *Mutâyebat*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 3013, 3049.

⁵⁹ *Letâif-name*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 2578.

⁶⁰ Bunlardan birkaçı için bkz., Ali Fuat, “Tarihî Fıkralar”, *Servet-i Fünun* D., 1927-1928, c. 63.